

GELİBOLULU MUSTAFA ‘ÂLÎ’NİN NUSHATÜ’S-SELÂTİNDE 1578-1579 TRANS-KAFKAS SEFERİNE DAİR ELEŞTİRİLERİ VE BUNLARIN TARİHİ ÖNEMİ

H.Mustafa Eravcı*

ÖZET

Gelibolulu Mustafa ‘Âlî’ nin Nushatü’s-Selâtîni Lala Mustafa Paşa liderliğindeki Trans-Kafkas seferine dair çok önemli bilgilere sahip olmasına rağmen, hala Osmanlı-Safevi çatışması(1578-79) üzerine çalışma yapan yakın dönem araştırmacılar tarafından bilinmeyen bir kaynak olarak kalmıştır. Halbuki Mustafa Âlî Serdar Mustafa Paşa liderliğindeki doğu seferinde münşilik görevini üstlenmiş ve seferin olaylarını hem Nusret-nâmenin birinci bölümünde hemde Nushatü’s-Selâtînin dördüncü bölümünde yazmıştı. Şimdiki bu çalışma ‘Âlî’ nin tarihsel düşüncesinin detay çalışması için hem temeli hem de Kafkasyadaki Osmanlı- Safevi çatışmasının nedenlerinin anlaşılmasını sağlar. Ayrıca diğer çağdaş kaynakların aksine ‘Âlî Nushat’ da Serdarın yanlış yönetimini ve seferin bazı aşamalarını eleştirdi. Onun bu yorumları kesinlikle Lala Mustafa Paşa’nın portresi ve seferin tasviri üzerinde yeni ışıklar saçmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, Lala Mustafa Paşa,Osmanlı-Safevi Çatışması, Nuahatü’s-Selâtîni.

ABSTRACT

Although it has a particular importance concerning the detailed information on the history of the Trans-Caucasia campaign under Lala Mustafa Paşa, the Nushatu’s-Selâtîn of Gelibolulu Mustafa ‘Âlî has been still remained as unknown source by recent researchers studied on the conflict of Safevi-Ottomon (1578-79)in the Caucasia. Whereas the author held the post of secretary in the eastern campaign under Lala Mustafa Paşa, the events of Which are written in the first section of the Nusret-nâme aswell as in the forth section of Nushatü’s-Selâtîn This present study provides the basis for a detailed study of ‘Âlî’s historical thinking and also understanding the reason of the Ottomon-Safevi conflict on the Caucasia. Moreover in Nushat the Serdar’s mismanagement and some aspects of the campaign were criticized by ‘Âlî himself in contrast the other contemporary source. These comments by ‘Âlî certainly throw a new light on description of the campaign and Lala Mustfa Paşa’s portrait.

Key Words: Gelibolulu Mustafa ‘Âlî, Lala Mustafa Paşa, the conflict of the Ottoman-Safevi, Nushatü’s-Selâtîn.

---

* Yrd.Doç.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Gelibolulu Mustafa'Âlî'nin Nushatü's-Selâtîni XVI. asır Osmanlı klasik döneminin sosyal, idari ve siyasi tarihi ile uğraşan araştırmacılar için vazgeçilmez temel kaynakların başında gelmektedir. 'Âlî hem öğrencilik yıllarında almış olduğu sağlam eğitim ile hem de daha sonra kaderin onu bürokrasiye itmesiyle birlikte, Osmanlı bürokratik yapısı içinde çeşitli seviyelerde görev yapması sonucu, Osmanlı idari ve sosyal yapısı hakkında muhtemelen bir çok kaynağı tetkik etmiştir. Bunlara döneminin olayları üzerindeki müşahedelerini de ekleyerek pek kıymetli malumat vermiştir. 'Âlî'nin Nushat'ı muhteva bakımından onun düşünsel gelişiminde çok önemli bir aşamayı oluşturur. Zira O, doğu dünyasındaki hükümdarlara yol gösterici edebiyatın önceki örneklerini aşarak, siyasal reform edebiyatında Nasihat-nâme denilen yeni bir türün öncü çalışmasını yapmıştır. Nitekim vücuda getirdiği eser ne sadece medresenin dinsel perspektifini yansıtan bir etik kitap, ne de siyasi düşüncede entelektüel bakış açısını ihtiva eden bir eserdir. Fleischer'e göre, 'Âlî ekonomik, toplumsal ve siyasal değişimin sorunlarını kuramsal kargaşayı bu kadar açık ve kapsamlı olarak irdeleyen ilk Osmanlı siyasal yorumcusudur.'¹ Gerçekten de O, seleflerinin (gelenekçilerin yakın gelecekte çok geçmişten sonuç çıkarma metodu) aksine, çağdaş yönetime ait ameliyeleri ve problemleri detaylandırmış ve Osmanlı sisteminin reformu için çok spesifik yeni öğütler önermiştir. Bu meyanda Nushatü's Selâtînin erbabı tarafından inceden inceye tetkiki şüphesiz eserin kıymetini daha da artıracaktır. 'Âlî'nin siyasî, idarî bozukluğa dair eleştirilerde ne gibi bir metot takip ettiği, hangi hususiyetlere yer verdiği ve siyasi olaylara ne gibi açıklamalar getirdiği konusu karşımıza çıkmaktadır. Ancak bunu yaparken diğer çağdaş kaynaklarla mukayese etmek ve hatta dikkatle kullanmak zarureti vardır.

Diğer yandan 1578-79 Trans-Kafkas seferi ve bu esnada sefer komutanı olan Lala Mustafa Paşa'nın idarecilik anlayışı hakkında 'Âlî'nin Nushat'da getirdiği eleştiriler, Safevi-Osmanlı çatışması ve Serdarın niyeti hususunda projektörlük işlevini yerine getirecektir. Ancak şimdiye kadar Safevi-Osmanlı çatışması üzerinde çalışma yapan oryantalist ve Türk araştırmacılar,² 'Âlî'nin resmi mahiyetli Nusret-nâmesini temel kaynak

¹ Cornell H.Fleischer; *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, 1986 s.101. Ayrıca Nasihat-nâme türü eserlerin Osmanlılarda ilk örnekleri ve bunların 'Âlî'ninkinden farkı için bkz. Cornell H.Fleischer; *aynı eser*, s.9-103

² Osmanlı-Safevi çatışması hakkında ilk ciddi çalışma Bekir Kütükoğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Kütükoğlu bu çatışmanın çıkış sebebini beşinci kuvvet olarak tarif ettiği Safevilerin şia propagandası çerçevesinde izah etmektedir. Trans-Kafkas seferi esnasındaki gelişmeleri ise Nusret-nâme'deki kayıtlar doğrultusunda analiz etmiştir. (Bekir Kütükoğlu; *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul 1993 s.1-108)Bu konuda ikinci bilimsel çalışmayı ise F. Kırzioğlu yapmıştır. O, bu doktora çalışmasında Kütükoğlu'nun çizgisinde fakat onun temas etmediği Kafkas seferine dair Nusret-nâme'deki konuları ele almıştır. (F. Kırzioğlu; *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri'ni Fethi*, Ankara 1993 s.252-326). Nihayet

olarak kullanırlarken, ‘Âlî’nin Nushatü’s-Selâtindeki Trans-Kafkas seferine dair var olan bilgileri ya fark etmemişler veya dikkate almamışlardır.

‘Âlî, Nushatü’s-Selâtini Van’da bulunduğu 1581 yaz ve sonbahar aylarında kanun bilgisini ortaya koyma arzusu ile yazmaya başlamıştır. Muhtemelen Halep’te tamamlayarak bu tarihten beş yıl sonra Sultan III. Murad’a takdim etmiştir.³ Padişaha yol göstermek amacıyla kaleme alınan bu eser giriş ve sonuç bölümü hariç dört bölümden oluşmaktadır:Önsözde hükümdarların devlet idaresi sırasında mutlaka yerine getirmesi gerekli şeyler, birinci bölümde idarî usuller, ikinci bölümde kanunsuz karışıklıklar, üçüncü bölümde devletin bu olaylar karşısında aczi, dördüncü bölümde ise ‘Âlî’nin meslek yaşamı boyunca karşılaştığı haksızlıkları sayıp dökmeğe ayırmıştır. Bilindiği üzere bu eser İngilizce tercümesi ile birlikte, edisyon kritikli metin olarak yayınlanmıştır.⁴ ‘Âlî’nin Kafkas seferine dair eleştirileri dördüncü bölümde yer almaktadır.

1541 yılında Gelibolu’da dünyaya gelen Mustafa ‘Âlî, kültürel altyapısı mükemmel bir muhitte yetişmesinden dolayı iyi bir eğitim almış, daha sonra bu süreci 1560 yılında İstanbul’da Sahn-ı Seman medresesinde noktalamıştır. Ancak “alim” olmak idealinde iken kader ve Osmanlı sistemi onu bürokrasinin içine itmiştir. Böylece çeşitli seviyelerde, geniş Osmanlı coğrafyasının önemli merkezlerinde, birçok kişinin yönetimi altında patronship (himayecilik) ilişkisi içinde hizmet etmiştir.1574 yılında III. Murad’ın tahta oturmasıyla Osmanlı yönetimi yapısında meydana gelen değişim rüzgarından O da nasibini alarak, yıldızı parlamıştır. Nitekim 1577 yılının sonunda Safevilere harp açıldığı zaman sefer komutanı olarak atanan eski hamisi Lala Mustafa Paşaya münşî (sekreter) olarak atanmıştır.⁵

1578-79 Trans-Kafkas seferi (İstanbul-Erzurum-Tiflis-Ereş ve dönüş güzergahı olarak Ereş-Tiflis-Erzurum) esnasında resmi yazışmaları ve harp meclisinde koordinasyonluk görevini yerine getiren ‘Âlî, bu resmi yazışmaları bir sistem dahilinde toplayıp, sefer hakkındaki kendi

---

Kortepeter ise bu çatışmanın detayları üzerinde durmaktan ziyade, ekonomik ve iç dış siyasi nedenler üzerinde durmuştur. Özellikle Safevi-Osmanlı çatışmasını Güney Kafkasya’nın jeopolitik ve stratejik konumu üzerine oturarak analizlerde bulunmuştur. C. Max Kortepeter; *Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and the Caucasus*, New York 1973

³ Cornell H.Fleischer; *aynı eser*, s.99-103

⁴ Nushatü’s-Selâtinin nüshalarının karşılaştırması ve eserin içeriği hakkında bkz Andreas Tietze; *Mustafa ‘Âlî’s Counsel for Sultans of 1581*, Wien, 1979 s.8-11

⁵ Onun hayatı ve eserleri hakkında en geniş bilgiyi Fleischer’in eserinde ve Mahmut Kemal’in *Menâkıb-ı Hünerverân* üzerine yapmış olduğu analizlerde bulabilirsiniz. (Mahmut Kemal, *Menâkıb-ı Hünerverân*, İstanbul, 1926.) Ayrıca ‘Âlî’nin biyografisi ve eserleri hakkında Mahmut Kemal’den Fleischer’e kadar yapılan çalışmaların analizi ve bibliyografisi için bkz. Jan Schmidt; *Pure Water for Thirsty Muslims*, Leiden, 1991 s.1-20 kezâ H. Mustafa Eravcı; *Mustafa ‘Âlî’s Nusret-nâme*, Edinburgh, 1998, c.1 s.1-24 (Basılmamış doktora tezi)

müşahedelerini ve görüştüğü şahısların olaylara ve bölgenin geçmişine dair verdiği bilgileri kaleme alarak ilave etmiş ve böylece Nusret-nâme adlı eserini ortaya çıkarmıştır. Nusret-nâme'nin yazılış sebebini gelecek nesillere tarihin öğretimi ve rağbet olunan katiplik sınıfına diplomatik yazışmaların yollarını anlatmak olarak izah eden 'Âlî, bu eseriyle münşî vasıflarını öne çıkararak nişancılık gibi bir makama yükselmeyi ummuştur.⁶ Ancak patronu Lala Mustafa Paşanın ölümü ve akabinde Halep'te tımar defterdarı olarak görev alması onun derinden etkilemiştir. Nitekim O, kariyerindeki bu tikanıklığı aşmak için yeni bir strateji belirlemiştir. Bir yanda münşîlik ve tarihçilik yönünü gösterebilmek için Nusret-nâme'yi lüks ve tantanalı bir şekilde neşrederek sultana sunmayı, diğer yandan da kanun bilgisini, dürüstlüğünü ve entelektüel vasfını öne çıkarmak için Nushatü's-Selâtî'nin yazımını ile iştiğal etmiştir.

Nushatü's-Selâtîn'de ifade ettiği gibi 'Âlî, Lala Mustafa Paşa komutasındaki Kafkas seferine dair en geniş malumatı Nusret-nâme'de kayıt etmiştir.⁷ Ancak Nusret-nâme'de O, ne genel ne de özel manada sefere dair herhangi bir eleştiri getirmemiştir. Halbuki Nushatü's-Selâtîn'in dördüncü bölümünde Serdar Lala Mustafa Paşa'nın geniş bir alandaki hizmetlerine dikkat çekmekte ve Şark seferinde kendisinin münşî olması münasebetiyle onun bütün tedbirleri, gizlilikleri ve taksiratına her yönüyle vakıf olduğunu belirtmektedir. Bu meyanda O, Serdar'ın Kafkas seferindeki başarısızlıklarını ve ihmallerini genel bir kabul olarak yedi noktada toplamıştır:

'Âlî'nin öncelikli eleştirdiği nokta, Serdar Lala Mustafa Paşa'nın seferi yürütecek iyi bir kadroyu oluşturamamasıdır. Nitekim O, Nusret-nâme'de Lala Mustafa Paşa'nın sır katibi Tâczâde İsmail Çelebi hakkında hiç söz etmezken, Nushatü's-Selâtîn'de Lala Mustafa Paşa'nın Tâczâde gibi geçmişi karanlık, rüşvetçi, beceriksiz, zalim ve uyuşturucu bağımlısı, bu halleri herkes tarafından bilinen bir şahsın Trans-Kafkas seferinde Serdar tarafında sır katibi olarak atanmasını Serdar'ın adam seçmedeki gafleti olarak belirtir.⁸ Her ne kadar 'Âlî, bir edebiyat bakışı ve kıskançlıkla Tâczâde Cafer Çelebi'yi hatununun fuhşunu bilen bir koca olarak tanıtır,⁹ eleştirilerini sefer esnasındaki faaliyetlerinden ziyade karalayıcı ve basit bir bakış açısına yönlendirir ise de Lala Mustafa Paşa'nın serdarlıktan azlinden

⁶ Nusret-nâme ve 'Âlî için bkz. H: Mustafa Eravcı; *aynı tez*, s.24-40

⁷ Mustafa 'Âlî; Nushatü's-Selâtîn, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa 311, v. 72a, "Lala Mustafa Paşa merhum ki şecaat u şehameti Nusret-nâme nâm kitabımızda mersum ve celâdet-i tab'ı ve cüll-i himmeti ol makalatın meanisinde malumdur."

⁸ Nushatü's-Selâtîn H 80a "Serdar oldukları zamanda onları ihtiyar kendülerin gaflet ü gabâvetine her hal ile ısrar olup."

⁹ Nushatü's-Selâtîn, H.80a "avretinin fuhşuna vakıf ola şevher-i bî-âr ki tekrar taht-ı nikahında durmasın irtikâb u ihtiyar eyleye."

sonra, sefer esnasında görevlerini kötüye kullanmış, azledilen bürokratlar arasında Tâczâde'nin¹⁰ de bulunması bir ölçüde 'Âlî'nin eleştirilerine haklılık getirmektedir. Muhtemelen 'Âlî, Tâczâde ve Lalezar örneklemeleri ile harp konseyinde alınan kararlar ve önerilerde bu şahısların dolayısıyla tarafların etkili olduğu izlenimini vermektedir.

Trans-Kafkas seferinin ilk senesinde (1578)Osmanlılar Çıldır sahrasındaki zoraki askeri başarıdan sonra Osmanlı fetih metodu gereğince, bölgenin bir dişli olarak Osmanlı mekanizması içinde işlemesi için gerekli yeterli altyapıyı hazırlamamıştır.¹¹ Tam bir zafer sarhoşluğu içinde Şirvan fethine geçilmiştir. Nitekim 'Âlî, Nushat'da Çıldır zaferinden sonra Tiflis'in fethi ile kanaat edilip bütün Gürcistan'ın tathirine dikkat çekerek sabırsızca ve dikkatsizce Şirvan fethine geçmenin tarihi bir hata olduğunu beyan eder. 'Âlî Nusret-nâme'de böyle bir düşünceden bahsetmez. Ancak muhtemelen Tiflis'te toplanan Harp konseyinde bu konu tartışılmış olmalıdır. Nitekim 9.Recep 986 tarihli bir hükümde Çıldır muharebesinin muvaffakiyeti ve Tiflis'e ulaşıldığı haberinin alındığı ve şimdiden kışlakların tayin edilip lüzumlu tedbirlerin ittihazı emredilmiştir.¹² Baharda ise bu kışlaklardan hareket edilmesi istenmiştir.¹³ İstanbul'dan gönderilen bu hükümlerden öyle anlaşılıyor ki, fetih hareketinin bir zaman dilimine yayıldığı ve ilk senede Gürcistan'ın fethinin planlandığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber Osman Paşa'nın Tiflis'e girdiği zaman, başkenti Tiflis olan Kartli Prensi Davut Han itaat etmemiş bilakis birlikleri ile beraber dağlara çekilmiştir. Bu durum karşısında onu yakalamak için herhangi bir birlik gönderilmemiştir. Diğer yandan ise Tiflis stratejik bir merkez olmasına rağmen bölgenin güvenliği için burada inşa edilen kaleye sadece 1500 kişilik küçük bir birlik yerleştirmiştir.

30 Ağustos 1578 yılında ordu Tiflis'ten göç ederek Kartli ve Kalheti ülkesi arasında sınır teşkil eden Kabur suyu kenarına geldi. Burada Kalheti Prensi Aleksandır Han kalabalık maiyeti ile itaatini bildirdi. Kanık nehri kenarına kadar orduya es-kort eden Aleksandır Han sadakatine emniyet edilerek ülkesi beylerbeylik tarihiyle tevcihi bir berat ile tevdi edildi.¹⁴ 'Âlî Nusret-nâme'de kayıt ettiği bu beratta _ ki itaatini bildiren prenslere karşı Osmanlı diplomatik yaklaşımını gösterir._ Aleksandır Han'a methiyeler sıralarken, onun mutiliği konusunda herhangi bir endişeden söz etmemektedir. Fakat Nushatü's-Selâtûn'de eleştirilerinin üçüncü maddesinde Aleksandır Han'ın Mirza Ali Bey gibi bir hainin sözüne binaen onun ülkesine dönmesine izin verildiğini ancak davranışlarındaki şüpheden dolayı

¹⁰ Cornell H.Fleischer; *aynı eser*, s.85

¹¹ Halil İnalçık; "Ottoman Methods of Conquest" in *Studia Islamica*, 2 1954, s.108

¹² Mühimme XX XII, 420

¹³ Mühimme XXXII, 425, 13 Recep 987

¹⁴ Nusret-name, H 93b

ordu ile beraber kalması gerekliliğine işaret etmiştir. Gerçektende Aleksandır Han ne Davut Han'a karşı ne de Osmanlı politikası lehinde herhangi bir faaliyet içinde bulunmuştur. Nitekim ordu Şirvan'dan dönerken ve ikinci yılda Şirvan'daki Osmanlı birliklerinin imdat çılgınlıkları karşısında O, gönderilen bütün ihtar ve uyarıları dikkate almayarak oyalayıcı bir tavır içine girmiştir.¹⁵ Diğer yandan 'Âlî Şirvan dönüşünde Serdar ile Gürcülerin eski düşmanları Dağıstan hakimi Şemhal'in itaat ve mülakatının Aleksandır Han ve Gürcü prenslerinin itaatten yüz çevirmelerine sebep olduğunu belirtir¹⁶.

Serdar Lala Mustafa Paşa, Şirvan fethinden sonra yeni fethedilen toprakları doğrudan Osmanlı yönetimine bağlanmasını sağlayacak düzenlemeler yaptı. Bu konuda Nusret-nâme'de çok geniş bilgi veren 'Âlî, Serdar'ın Şirvan'dan dönüş sebebi hususunda sessizdir. Halbuki Ebubekir, bunun nedenini, sınırdaki Kızılbaş birliklerinin kışın Erzurum havalisine saldıracakları ihtimali çerçevesinde açıklar.¹⁷ Ancak O, Nushat'da, Serdar'ın Şirvan'da az bir kuvvet bırakarak ana kuvvetle Erzurum'a dönmesini talihsizlik olarak analiz eder.¹⁸ Çünkü Sivas beylerbeyi Mahmut Paşa maiyeti ile birlikte sınır bölgesinin muhafazasına memur olmuştu.¹⁹ Buna ek olarak beylerbeyilerden birinin maiyeti ile birlikte Erzurum'a gönderilmesinin yeterli olacağı inancındadır. Diğer yandan ordunun Şirvan'dan dönüş sebebini, "yetersiz mühimmat ve kul halkına kifayet miktarı hazinenin olmaması" olarak gösteren Serdar ve taifesinin görüşlerini gerçekçi bulmayan 'Âlî, Nushat'da bu ihtiyaç ve gereksinimlerin şahın ambarlarından, Şirvan halkı üzerinden alınacak vergilerden nihayet kul halkının ihtiyacı olan hazinenin ise Şirvan tüccarlarından temin edilebileceğini belirtir. Gerçektende ordunun Şirvan'a ulaşması ile konak yerlerinde büyük bir bolluk meydana gelmişti. Diğer yandan Şirvan'da yeni oluşan Osmanlı yönetimine Şirvan eyaletinin eski vergi hasılatını ve Hazar Denizi'nin kıyısındaki tuz ve petrol madenlerinin gelir kaynaklarının nihayet her beldenin ipek ve pirinç öşürün iltizama verilmesi 'Âlî'nin Nushat'taki görüşlerini teyit etmektedir.²⁰ İşte Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'dan dönüşünün sebebine dair ortaya atılan spekülatif nedenleri kaynak göstererek çürüten 'Âlî, dönüşün asıl sebebini şu cümlelerde ifade eder:"Ümeradan Gülli-zade Muhammed Beğ dedükleri meysumun iğvasıyla ferağat olundu.

¹⁵ Mustafa Eravcı; *aynı tez*, c.1 s.164,

¹⁶ Bekir Kütükoğlu;*aynı eser*, s.71

¹⁷ Ebubekir bin Abdullah; *Şark Seferlerinde Surhser ile Vâki Olan Ahvalleri ve Şirvan'da Osman Paşa ile Surhser'in Muharebelerin Beyan Eder*, Millet Ali Emiri Ktb. No.366, 4a

¹⁸ Bu konuda Nusret-nâme'de 'Âlî, Serdar'ı eleştirmezken çağdaş kaynaklar Osman Paşa'ya ve Şirvan'da bırakılan askerlerin yetersizliğinden yakınmaktadır. Bu konuda çağdaş kaynakların bilgilerinin karşılaştırılması için bkz. B. Kütükoğlu; *aynı eser*, s.83

¹⁹ Harimî Rahimizade İbrahim Çavuş;*Zafer-nâme-i Sultan Murad Han*, İstanbul Üniversitesi Ktb. TY No.2372, 12b

²⁰ Mustafa 'Âlî;*Kühü'l-ahbar*, Üniversite Ktb. TY No.5959, 521b

Ve kışladuğun takdirce Şirvan Beglerbegiliğiyle ibkâni münasib görürler ve der-i devletdeki adularun sana bu tarik ile evâmîr-i 'Âlîye gönderirler dimesiyle Serdar-ı kamkarun kuvvet-i vahîmesi mütezayıf olup ikamet tarikından bilküllîye inâbet olundu."²¹

Safevi devletinin güney Kafkasya'da Moğan, Aran ve Karabağ gibi üs merkezlerdeki mobilize güçleri henüz bertaraf edilmemiş olmasına rağmen,²² Serdar bunlara karşı Şirvan'da yeterli tedariki almaksızın ordunun büyük bir kısmıyla geldikleri güzergâhın biraz kuzeyinden yay çizecek şekilde, Gürcistan'ın içindeki derin vadileri ve suları geçerek Erzurum'a vasil olmuştur. Gidiş ve dönüş güzergâhlarından ve buralarda vuku bulan olaylardan öyle anlaşılıyor ki, Osmanlılar seferin çıkış noktasındaki hedefin aksine, olabildiğince Safevi hareketli güçleri ile direkt çatışmaya girmemeye özen göstermiştir. Nitekim 'Âlî, Nushat'da Kızılbaş üslerine dikkat çekerek, eğer ordu Erdebil, Berda, Karabağ üzerinden dönse idi, hem Şirvan güvence altına alınacak, hem de bütün bu çekilen zahmetler karşılığında askerinin ganimete gark olacağını önermektedir. Muhtemelen bu öneriler Şirvan'daki askeri konseyde tartışılmıştır. Nitekim 'Âlî'nin Gürcistan yolunu tercih edenlerin tercih sebebi olarak taşıma hayvanlarını ve askerlerin yorgunluğunu gösterdiklerini belirtmesi bunun açık işaretidir.

'Âlî Nushatü's-Selâtn'de eleştirilerinin beşinci maddesinde askerinin en mühimminin faydalı casuslar olduğuna dikkat çekerek, Serdar'ın güvenilir casuslara gerekli iltifat ve ihsanı göstermediğini belirtir. Ayrıca bir örnekle konuyu detaylandırarak Lala Mustafa Paşa'nın Safevi'lerden Osmanlılar'a iltica etmiş ve Pasin sancağı beyi olarak bulunan Mirza Ali Bey'in²³ haberlerine itibar ettiğini ve onun yönlendirmeleri ile Serdar'ın serseri olduğunu belirtir. Nusret-nâme hariç hem Safevi hem de çağdaş Osmanlı kaynakları istihbarat birimleri hakkında sessizdir. Nusret-name'de daha önce İstanbul'dan gönderilen istimalet-namede ise 'Âlî Safevi tarafına vakıf olmaları münasebetiyle Pasin beyi Mirza Ali Bey ve Ülemaoğlu Şahruh Bey'in istihbarat bilgisi ile görevlendirildiğini belirtir. Bu bağlamda onlardan ordunun ve konaklayacakları yerlerin belirtilmesi, Gürcü ve Safevi tarafında ılımlı Osmanlı devletine itaate mail olanların kaydedilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.²⁴ Muhtemelen Lala Mustafa Paşa, zafer dönüşüne oranla (Ereş-Erzurum) İstanbul'dan Ereş'e kadar biraz daha ihtiyatlı bir politika sergilediği söylenebilir. Bu çerçevede istihbarat bilgisinde çok büyük bir sıkıntı çekilmemiştir. Ancak Şirvan dönüşünde

²¹ Nushatü's-Selâtn H 81a

²² İsakender Münşî Türkmen; *Tarih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsi*, (translation by R. Savory, 1978) s. 350-352

²³ Mirza Ali Bey'i kaynak göstermeksizin Dulkadirli olarak belirtir. F. Kırzioğlu; *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi*, Ankara, 1993 s.273

²⁴ H. Mustafa Eravcı; *aynı tez*, c.1 s.93 c.2 s.57

çekilen sıkıntılar ve 1579-80 yılında Şirvan'daki aksilikler Osmanlı istihbarat birimindeki tikanıklığı gösteren önemli kesitlerdir. Nitekim 1578 yılı sonbaharında Lala Mustafa Paşa Mirza Ali Bey'den Safeviler'in Şirvan ve Gürcistan'daki faaliyetleri ile sağlıklı istihbarat bilgileri getirmesini istemiştir.²⁵ Bundan böyle Şirvan'da kurulan yeni Osmanlı sistemi üzerinde Kızılbaş baskılarının artması ve kışın ise sert geçmesi yüzünden Serdar ile Şirvan'daki ve Gürcistan'daki birlikler arasında muharebe kesildi. Bu durum Şirvan'daki Osmanlı kuvvetleri hakkında çeşitli şayiaların çıkmasına sebep olmuştur. Her ne kadar 'Âlî, birçok elçi ve ajanı konuşurarak İstanbul'daki merkezî hükümeti bilgilendirmesinde sağlıklı bilgi temin etmeye çalışırsa da aynı zamanda, istihbaratın gelmemesinden de yakınmaktadır.²⁶

'Âlî'nin Trans-Kafkas seferinin ikinci yılındaki olaylara dair eleştirileri harp meclisinde alınan askeri ve diplomatik kararlardan çok tespit edilen askeri planın uygulanmasında idareye dönük öz eleştirilerdir. Gerçekten 7 Kasım 1578 tarihinde ordunun Erzurum'a ulaşmasından sonra, baharda yeni plan Kars kalesinin inşası için bütün beylerbeyileri birlikleri ile beraber serhat bölgesinde kışlamaları emredilmiştir.²⁷ Diğer yandan Serdar Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki Safevi baskısını azaltabilmek için Bağdat ve Şehrizor beylerine emir göndererek Safeviler'in güney kanadında cephe açmalarını istemiştir.²⁸ Ancak Şirvan'da ve Tiflis'teki talihsiz haberlerin ulaşması Erzurum'da soğuk düş etkisi yapmıştır. Her ne kadar bu çerçevede 7 Ocak 1579'da harp konseyi toplanarak, Safevi saldırılarına karşı yeni politikalar derç etmişler ise de uygulanması noktasında Serdar ve konsey heyetinin çok büyük kararlılık gösteremedikleri anlaşılmaktadır. Nitekim 'Âlî Nushatü's-Selâtin'de 1579 bahar ve yaz dönemi askeri planını Kars kalesinin inşası ve bunun sonucunda, Nahcivan üzerinde baskıların artması ve Tiflis'e daha yakın bir sürede yardımın ulaşması olarak belirtir. Ancak son iki hedefin gerçekleştirilememesinin sebebini 'Âlî, Kars üzerine yavaş hareket edilmesine, uzun süredir serhatta bekleyen askerin gündün güne gaza heyecanını kaybetmesine ve Kars kalesinin inşasından sonra kışın bastırmasına bağlamaktadır. Ayrıca O, ortaya çıkan şayiaların, tefrikaların askeri olumsuz etkilediğini düşünmektedir. Diğer yandan Serdar'ın başarısızlıklarını görmeyerek, İstanbul'dan geç gelen askeri teçhizat ve Trabzon limanına geç ulaşacak olan mühimmat ve araç-gerecin arkasına sığınmasını gerçekçi bulmayan 'Âlî, istihbarat birimlerinin çalışmamasına dikkat çekerek, eğer Kars sınırında Safevi birliklerinin azlığı ve Mazenderan bölgesinde Kızılbaş birliklerinin toplandığı haber alınsa idi, elde bulunan imkanlar (mühimmat, levazım silahlar v.b.) ve hazır bulunan beylerbeyileri

²⁵ H. Mustafa Eravcı; *aynı tez*, c.1 s.148

²⁶ H. Mustafa Eravcı; *aynı tez*, c.1 s.165-167

²⁷ Bekir Kütükoğlu: *aynı eser*, s.74-75; kezâ H. Mustafa Eravcı; *aynı tez*, c.1 s.149

²⁸ H. Mustafa Eravcı; *aynı tez*, c.1 s.161-163

ile Safevi birliklerine karşı mücadelelerinin mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Gerçekte Safevi ve Osmanlı çağdaş kaynaklarındaki 1579 yılına dair kesik kesik ve kırıntı bilgileri bir bütün halinde düşünüldüğü zaman Serdar Lala Mustafa Paşa 1578 yılı dönemindeki faaliyetleri gibi, hadiseler karşısında pratik kararlılık ve çok yönlülük içinde görev dağılımı yerine, kendisi merkezli tek yönlü planları uygulamayı tercih etmiştir.

Nihayet en kötü kararın bile kararsızlıktan daha iyi olduğuna dikkat çeken ‘Âlî, Lala Mustafa Paşa’yı her türlü düşünce ve hareketin etkisine açık bir şahıs olarak tarif ediyor. Nitekim o, Tiflis’e asker gönderilmesine ve gönderilen emirlerin anlamsız değişikliklerine ve kişisel istekler hususunda Serdarı eleştirerek Tiflis’e yardım için bütün tedbirler mümkün iken, Serdarın gecedan gündüze fikir değiştirmesi yüzünden onun asker üzerindeki otoritesini tutamaz olduğunu belirtmektedir. Ancak Lala Mustafa Paşa’nın biyografisi üzerinde çalışma yapan araştırmacılar, onu hasis karakterli bir şahıs ve hayır sahibi, akıllı ve tedbirli bir devlet adamı olarak tasvir ederler.²⁹

Netice itibarıyla ‘Âlî Nushatü's-Selâtinde Trans-Kafkas seferi ve hamisi Lala Mustafa Paşa’nın devlet adamlığı ve karakteri hususunda gerçek anlamda sorgulayıcı bir görüş sergilemektedir. Burada çağdaş kaynaklarda abartılan çoğu kez de temas edilmeyen bu sefere ait tarihi hadiseler ve kişisel davranışlar tam manasıyla ortaya konmaktadır. Ancak Kanunî dönemini de örnek göstererek uzun süreli Osmanlı-Safevi çatışmasının siyasi iktisadi açıdan faydalı olmayacağını dolayısı ile daha başlangıçta Kafkas seferine karşı çıkan deneyimli devlet adamı Sokullu Mehmet Paşa’nın aksine³⁰ ‘Âlî Trans-Kafkas seferine temelde taraftardır. Bununla beraber O, uygulama esnasında yapılabilir fakat yapılmayan askeri hareketleri ve hamisinin yönetim hatalarını sorgulamakla beraber çözüm yollarını da sıralamaktadır. Özellikle Osmanlı çağdaş kaynaklarında selefleri Selim-nâme türü eserlerde olduğu gibi olağan üstü bir kahraman yaratılmak istenmektedir. Bundan dolayı ‘Âlî’nin Nusret-nâmesi dahil diğer çağdaş kaynaklarda Trans-Kafkas seferine dair olaylar Lala Mustafa Paşa’nın kahramanlıkları üzerine inşa ediliyor. Halbuki Nushatü's-Selâtindeki tahlillerinde doğruluk, dürüstlük, liyakat ve kanunlara bağlılık gibi etik ve hukuki terim ve uygulamaları öne çıkarmaya çalışan ‘Âlî, Kafkas seferine dair hadiseleri ve kişileri konumlarına ve önceliklerine göre merkeze veya kanatlara oturtmaktadır. Bu bakımdan Safevi cephesini objektif bir bakış açısı ile irdeleyen tarihçi İskender Münşi’den³¹ Osmanlı cephesini de ‘Âlî’den öğrendiğimiz

²⁹ Bekir Kütükoğlu; “Mustafa Paşa” *Vekayî-nüvis Makaleler*, İstanbul 1994 s.334-343; kezâ Şerafettin Turan ; “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, *Bellekten*.22 1958 s.551-593. Her iki müellif de Nushatü's-Selatini çalışmalarında kullanmamışlardır.

³⁰ Peçevi İbrahim; *Tarih-i Peçevi*, İstanbul 1283, c.II. s.36-7

³¹ Safevi cephesi hakkında bilgi veren İskender Münşinin görüşleri için bkz. H.Mustafa Eravcı, *aymî tez*, c.I s.117-121,151

söylenebilir. Ancak bu kadar cezbedici uslupla kaleme alınmış olan Nushat'daki bilgi yığınının özellikle kişiler hakkındaki ve çok çarpıcı bir biçimde ortaya konulan yaygın hizipçilik, kayırcılık ilişkilerine dair bilgilerin bir tenkit ve tetkike tabi tutulması gerekmektedir.